

Miklós Zoltán

Félúton: a tradicionális gazdálkodás és kapitalista piacorientáltság között

1. Bevezetés

Romániában a rendszerváltást követő időszakban az egyre erőteljesebb kapitalista törekvések – kiaknázva a szabad piac kínálta lehetőségeket – folyamatosan magánvállalkozások létrejöttéhez vezettek. Az általam vizsgált két Kis-Küküllő menti településen (Vámosgálfalván és Héderfáján),¹ a jelentkező önálló kezdeményezések ellenére, az agrárium még mindig kihangsúlyozott jelentőséggel bír. A 19. század közepét megelőzően a szóban forgó lokális társadalmak feudális falvak jellegzetességeit viselték, és a jogi felszabadulás sem eredményezte nyomban a földműves paraszttársadalom munkaadóival szembeni teljes függetlenségét. Az osztozkodás és a földreformok nyomán megszerzett birtokon már egyéni belátás és képesség függvényében gazdálkodtak. A családok életstratégiáját az önellátás jellemezte, törekedve a fogyasztáshoz szükséges minden termény és használati cikk előállítására. A viszonylag jó terméshozamot biztosító faluhatárok egyben a növénytermesztéshez való szilárd ragaszkodást eredményezték. Sokak számára e családi hagyomány a későbbiekben is prioritást jelentett.

A jelenkori gazdasági állapotok elemzése mellett fontosnak tartom azon jelenségek feltérképezését, amelyek a falvak életének eddigi irányát magyarázzák, illetve a jövőbeli fejlődési ütemét fémjelvezhetik. Voltaképpen vizsgálatom alanyát azok a héderfájai és vámosgálfalvi lakosok képezik, akik kezdeményezőképeségről téve bizonyosságot önállósultak, és magánvállalkozásba kezdtek.

2. Körkép

A rendelkezésemre álló adatok segítségével vázlatosan nyomon követem a poszt-decembrista időszakot megelőző társadalmi-gazdasági viszonyok időbeni alakulását. Hangsúlyt fektetek a két településen végbement közösségi és partikuláris eseményekre, a jövedelmet biztosító stratégiákra, a háztáji gazdálkodás során megtermelt javak értékesítésére és más áruforgalomra. Kiváltképpen pedig a rendszerváltást követő kapitalista törekvések képezik elemzésem célját.

A társas gazdaságok létesítése előtt a lakosok legnagyobb része a mezőgazdasági termelésből biztosította a megélhetését. Mint bármelyik más erdélyi faluban, az emberek itt is a természetföldrajzi adottságokat kihasználva igyekeztek saját háztartásukat kielégítő terménymennyiséget előállítani. A kukorica, burgonya és szálasgabona-fajták termesztése mellett természetesen minden család ültetett a ruházati célokat szolgáló lent és kendert.

A Kis-Küküllő vidékén élő földművesek, akárcsak a kis- és köznemesek, a környékbeli piacokon értékesített állatokból, gabonából és borból juthattak pénzhez, amellyel különféle vásári és bolti árucikkeket szerezhetek meg. Héderfáján a szőlőtermesztésnek volt hagyománya. A kisajtott mustot a székely fuvarosoknak adták el, de az is gyakori volt, hogy a leszüretelt gerzedeket a dicsőszentmártoni és a marosvásárhelyi piacokon bocsátották eladásra. A falu lakosai a második világháború előtt már igyekeztek piacot keresni a terményfeleslegnek. A megtermelt gabona legnagyobb részét még mindig az állatok, illetve a család ételmezésére használták.

Héderfájától eltérően Vámosgálfalván a szőlőtermesztés nem jelentett számottevő bevételi forrást. A falut körülvevő dombokon többnyire noah szőlőt termesztettek, amely kevésbé volt alkalmas borként vagy csemegeként való eladásra. A város közelsége azonban nagyban megkönnyítette a heti piacokon a gabonafelesleg értékesítését.

A szovjet mintára létrehozott kollektív gazdaságok itt is a hagyományos életstratégiák átértékeléséhez és a természetes önellátás megváltozásához vezettek. A földek eltulajdonítása és a falusi munkaerő társasgazdaságokba kényszerítése mind gazdasági, mind mentális téren még ma is észlelhető hatásokat váltott ki. Az ellenállások miatt viszonylag későn zárult le az államosítás, de végül be kellett szolgáltatni a magántulajdonban levő telkeket, az állatokat és a mezőgazdasági gépeket. Addig földművelésből élő falusiak arra kényszerültek, hogy saját földjeik terményeinek kis hányadáért robotoljanak. Mindezek tudatában a szülők – távlatokban gondolkodva – támogatták gyerekeik továbbtanulási szándékait. Egyre inkább általánossá vált a gyerekek középiskolai, szakiskolai taníttatása, s a közeli városok által kínált munkalehetőségek kihasználása.

Vámosgálfalván a város közelsége több lehetőséget is kínált. Az iparosítási folyamat következtében Dicsőszentmártonban nagyüzemek (vegyipari kombinát, üvegyár, bútorgyár, téglagyár stb.) létesültek, melyek vonzották a föld nélkül maradt falusi lakosságot. Az életformaváltásra kényszerült lakosok hamar alkalmazkodtak az új körülményekhez, hiszen az új munkahely egyben nagyobb pénzbeli juttatásokat és szabadidőt is jelentett számukra. Az üzemi munka presztízsét az a tény is növelte, hogy addig

többnyire a maguk által előállított termények fogyasztói új munkahelyükön munkaerejükért cserében pénzbeli fizetségben részesedtek. Ezáltal közvetlenül hozzájuthattak a kereskedelemben forgalmazott árucikkekhez, a szakszervezetek által biztosított időszakos utazásokhoz (a keleti szovjet államokba szervezett kirándulásokhoz), s nem utolsósorban a részletre történő vásárlás lehetőségéhez.

Héderfája lakosai számára a dicsőszentmártoni, valamint marosvásárhelyi ipari létesítmények képeztek munkalehetőséget, de a távolság már megakadályozta a tömeges munkamigrációt. Így csak a fiatalabbak vállalták a mindennapos ingázást vagy a városra költözést, a lakosság nagy része a téesz napszámosává vált.

A rendszerváltást követően a gazdák ragaszkodtak az egykori telkek teljes mértékű visszaszolgáltatásához. A viszonylagos szegénység és a mezőgazdaság szilárd hagyománya mindkét faluban sok családot az önellátó gazdálkodásra kötelez, azonban olyan egyének is élnek a településeken, akik egy adott időpontban megvalósított nagyobb tőkekoncentráció nyomán kihasználták az önállósodás lehetőségét.

3. Önállósodás

A vizsgált két település társadalmi jelenségeinek nyomon követése által az önállósult személyekre és az általuk választott életstratégiákra összpontosítom az elemzésem. A szakirodalomban egymástól eltérő vélemények vannak az önállósodást kiváltó tényezőkről s magáról a vállalkozó alakjáról. Ezért szükségesnek tartom taglalni, melyek azok a szempontok, amelyek alapján valakit vállalkozónak tekintek, s milyen típusú vállalkozások léteznek ezekben a falvakban. A beruházás milyensége, a vállalkozásorientáltság, a kalkulatív magatartás, valamint a jövedelem-maximalizálás elemzése által igyekszem minden kezdeményezést külön tárgyalni. Jelen esetben a modern üzletemberi magatartás és a paraszti gazdálkodás közötti viselkedésmódok változatairól, nem pedig a kellőképpen körülírható típusról lehet beszélni.

A modern vállalkozó alakjával egyre több tanulmány foglalkozik, amelyek kiemelik, hogy az egyén az erkölcsi, vallási szempontokat mellőzve tisztán gazdasági kalkuláció alapján igazodik a piac esélyeihez.² Üzleti érdekeik nem igazodnak szükségszerűen a hagyományokhoz, hanem a célt a racionálisan megtervezett gazdasági stratégiák követésével igyekeznek elérni. Max Weber a szerzési ösztönt függetleníti a kapitalizmustól, ezt szerinte akár elemi emberi ösztönnek is nevezhetnénk.³ A Weber által megnevezett kapitalista „szellemiséggel” valamelyest ellentétes tradicionalista életformá-

val jellemezhetném a két település legtöbb lakóját. Valójában e két faluban nem lehet fel az a vállalkozó, aki kizárólag a könyvelésen és a gazdasági kalkuláció alapján igazodna a piac követelményeihez. Bármelyik önálló tevékenységet folytató személyt is veszem példaként, nem mondható el róluk, hogy lényegesen befolyásolnák tevékenységüket a makrogazdasági változások, hiszen a kis gazdasági egységek a falusi lakosság vásárlóerejének vannak kiszolgáltatva.

A vizsgálat tárgyát képező személyek vállalkozókká minősítése kérdéses lehet, azonban a lokális társadalmi struktúra szempontjából kiemelkedő gazdasági potenciállal rendelkeznek. Vagyis a falusi társadalomszerkezet vagyonosabb részét alkotják. A sikeressé váláshoz a személyes adottságok és anyagi erőforrások mellett kedvező gazdasági helyzetre is szükség volt.

A falusi nagygazdák körében megvolt a jövedelemszerzésre való törekvés, gazdálkodásmódjukban azonban többnyire a hagyományos praktikákat érvényesítették. A tradicionalista gazdálkodáshoz való ragaszkodás és a túlzott konzervativizmus nem tette lehetővé a piacorientáltság meghonosodását. A kereskedők és iparosok esetében már önállósodó magatartásról kell beszélni, azonban a múlt század közepén az államnak a falvakra gyakorolt növekvő hatása ellehetetlenítette a kezdeményezéseket és egy erős kisvállalkozó réteg kialakulását. Az osztályegyenlőség jelszavával minden haladó eszmét igyekeztek ideológiai töltettel felruházni. A falusi nagygazdák (kulákok) többlettermelő magatartását osztályellenesnek tekintették, és a folytonos termény-beszolgáltatásokkal akadályozták meg a piacra termelést.

A falvak középgazda családjai főleg a hatvanas évektől kezdtek működtetni egy második, háztáji gazdálkodást. A '70-es évek végén bekövetkező élelemhiány további kényszerstratégiák alkalmazására sarkallta a lakosokat. A kollektív gazdaságtól kapott 25 ár földterületen és a ház körüli kertekben, belterületeken intenzív zöldségtermesztésbe és állattenyésztésbe kezdtek.⁴ A nyolcvanas években ezek a tevékenységek felértékelődtek, a terményeiket városi piacokon értékesítő termelők számára ez a foglalkozás komoly bevételt jelentett. Azok a Kis-Küküllő melléki falvak, amelyek földrajzi fekvésük miatt távolabb estek a rajoni központoktól, állattenyésztésre álltak rá. A szarvasmarhákat éjszakánként a csürben vagy éppen az erdőben vágták le, a húst pedig a kialakított hálózaton keresztül sikerült a lehető legrövidebb idő alatt értékesíteni.

Számos településen az egyéni vállalkozások elmaradását nem kizárólag a gazdasági konjunktúrának, hanem az egyéni kezdeményezések hiányának tulajdonítom. A pozíció-átmentés is hasonló módon egyén- és helyzetfüggő volt. Ha valaki tagja volt az adminisztratív-gazdasági elitesopornak, nem

azt jelentette, hogy automatikusan sikeressé vált a posztszocialista időszakban. Annak ellenére, hogy a sikeres szocialista vállalkozások nem jártak minden esetben pozíció-átmentéssel, konkrét esetekben folytonosságot feltételezek a totalitárius rendszerben már létező „második gazdaság” és a későbbi posztszocialista vállalkozás között. Ezalatt nem feltétlenül az előzetesen felhalmozott anyagi tőke kapitalista piacon való kamatoztatását értem, hanem az egyének azt a kapcsolatrendszerét és tudását tartom fontosnak, amely segítségével egy self-made-menhez képest előnyös pozícióban van.

Annak ellenére, hogy esetenként a vállalkozók és önállósodási hajlamot tanúsítók csoportjáról beszélek, hangsúlyozni szeretném, hogy ezalatt nem egy társadalmi osztályt, hanem mentalitásuk és viselkedésmódjuk által hasonló gazdasági magatartást tanúsító egyéneket nevezek meg.⁵ A romániai elitrétegződést és közvetlen módon az önállósodással kapcsolatos magatartásokat vizsgáló szakirodalom legtöbb esetben kategóriák felállítására törekszik.⁶ Nincsen szándékomban ezen kategóriák egyikébe sem besorolni a két faluban található önállósult személyeket, pontosan a rendiség elkerülése érdekében minden esetet partikulárisnak tekintek, jelezve azt a területet, amelyiket beruházásuk által megcéloztak. Azt viszont nem tagadom, hogy több településen egymáshoz hasonló stratégiák érvényesítésével válhat valaki sikeres vagy kevésbé sikeres vállalkozóvá.

*

Ahhoz, hogy vállalkozókról beszéljek, kissé árnyalnom kell a definíciót, ugyanis, miként már említettem, nem beszélhetünk modern üzletemberekről. A két falu lakosainak magatartásában az a legáltalánosabb, hogy nemcsak a hagyományos gazdálkodási módot igyekeztek érvényesíteni, hanem a területi terjeszkedést összhangba hozták a mezőgazdasági gépek korszerűsítésével. Egy következő lépésben néhány termelő hatékony gazdálkodás által többlet-re tett szert: földeket béreltek a falu azon lakosaitól, akik vagy nem tudták megdolgozni, vagy pedig lemondtak a területeikről. Az önfenntartó gazdálkodástól több lépésben értek el egyesek a piacra termelés bizonyos fokozataira. A legszembetűnőbb különbség az említett falvakban a megélhetésre berendezkedett falusiak és a profitorientált magánvállalkozók között az anyagi tőke különböző módon való kezelése.

A vámosgálfalvi és a héderfajai magánvállalkozókat azon önállósodási hajlammal rendelkező személyek közé sorolom, akik képességeik, mentalitásuk s nem utolsósorban anyagi potenciáljuk megfelelő módon való gerjesztése által eleget tettek a mikrogazdasági piac követelményeinek.⁷ A rurális vállalkozókról tereptapasztalataim alapján kialakított képet a követ-

kező definíció segítségével írom le: magánvállalkozáson azt a főfoglalkozás-ként piacra termelő gazdálkodói magatartást kell érteni, amelyre munkaszervezésben, időbeosztásban, pénzhasználatban a piaci igények és nem a tradicionális vagy más közösségi érdekek hatnak.⁸

A következőkben a két faluban fellelhető magánvállalkozások sajátosságait ismertetem, nyomon követve ezek időbeni fejlődését. Arra is választ keresek, hogy mi váltotta ki az önállósodást, voltak-e előzmények a családon belül, vagy rendelkeznek-e vállalkozói tradícióval az illető közösségben. Hangsúlyozom, hogy elemzésem nem összehasonlító céllal készült. Mindkét faluban vannak hasonló és egymástól eltérő vállalkozások, de pontosan ezek egyediségére fektetve a hangsúlyt nem törekszem párhuzamba állítani őket. Ugyanazon településen fellelhető beruházásokat jellegük szerint csoportosítom, ugyanakkor hangsúlyozom a családonkénti eltéréseket is.

4. Magánvállalkozások

Az önállósult gazdasági egységek nem minden esetben hivatalosan bejegyzett objektumokként működnek, így sokak számára maga a könyvelés is idegennek bizonyulna. A helyi önkormányzatnál és a Kereskedelmi Kamaránál a leggyakoribb két vállalkozás-típust jegyeztették be az önállósodást választó falusiak: családi vállalkozásokat és korlátolt felelősségű társaságokat. Sokkal többen folytatnak ügyleteket az informális gazdaság keretén belül. Terményeik értékesítését feketézéssel oldják meg, jövedelmeikért az állami szerveknek nem fizetnek adót. Hasonló módon a mezőgazdaságban megtermelt javakat szokták eladásra bocsátani. A legnagyobb számban a mezőgazdasággal kapcsolatos egyéni kezdeményezések vannak. Természetesen ebben a foglalkozási körben sokak tevékenysége nem haladja meg a termelési hagyomány kereteit.

4.1. Héderfája

Héderfáján a családi vállalkozásokként működtetett gazdasági egységek száma tizennégyre tehető. Többségük főként kereskedelmi jellegű tevékenységet folytat, a szolgáltatások alacsony szintűek, és csak a helyi szükségletek kielégítését célozzák meg. Annál nagyobb a növénytermesztési és állattenyésztési munkakörben dolgozók száma.⁹ A Kis-Küküllő vidékén mondhatni egyedinek számít a falu, hiszen átlagban minden háztartásra jut két szarvasmarha. A tej értékesítése jelenleg még megélhetést biztosít, azonban hangsúlyozottan kellene figyelni arra, hogy 2007-től a pénzszerzésnek ez a

módja szigorú feltételekhez kötött. Világosan körvonalazódik, hogy a vályoggal tapasztott istállókban megvalósíthatatlanok az EU-s higiéniai előírások. A piacról való kiszorulással együtt a még működő kisgazdaságok az önellátás területére húzódnak vissza.

E faluban a *vegyesboltok* és *kocsmák* tulajdonosai bonyolítanak rendszeres árukereskedelmet. Közös vonásuk, hogy külső munkaerő alkalmazása nélkül, családi vállalkozásként működnek, tulajdonosaik pedig önmagukat nem tekintik vállalkozóknak.¹⁰ Több előzménye is van a faluban annak, hogy néhány éves tevékenykedés után csődbe jutottak hasonló kezdeményezések, mégis mindig volt példa újabb próbálkozásokra. Az üzlethelyiség vagy kocsmá fenntartásával kísérletezők legtöbbször a fiatal házaspárok köréből rekrutálódnak, akik vagy együtt élnek a szülőkkel, vagy pedig esetenként városra költöztek, és ugyancsak szülői segítséggel kezdeményezték a beruházást.

Az üzlethelyiségek és kocsmák tulajdonosainak nagy hányada a kereskedést párhuzamosan végzi a mezőgazdasági termeléssel. Kezdőtökének az agráriumból szerzett jövedelmet, a megtakarított üzemi fizetést vagy munkanélkülivé válásukkor végkielégítésként kapott összeget egyaránt felhasználták. Főleg élelmiszerre, de ruházati cikkekre („turkálós ruhákra”) van kereslet, így megfelelő áruforgalom biztosításával fenntarthatók ezek a beruházások. Azáltal, hogy a mezőgazdaság még mindig prioritást jelent ezen önállósult személyek és családjuk életszervezésében, ugyanazon princípiumok alapján zajlanak mindennapjaik, a falu többi tagjával szembeni kapcsolataik semmit sem változtak. Többletjövdelemre csak a nagyon jól működő üzletek tettek szert. A falu viszonylag nagy és jó minőségű borhozama miatt a kocsmák/bárok nem bizonyultak a legprofitábilisabb beruházásoknak.

Azokban a háztartásokban, ahol az árusítás és gazdálkodás párhuzamosan folyik, az időbeosztás és a munkaerő-ráfordítás szempontjából még mindig a mezőgazdaság az elsődleges. Ennek egyik oka, hogy a kereskedelem nem biztosít a nagycsalád számára megélhetést, másfelől pedig újra csak a hagyományos életmódhoz való ragaszkodást hangsúlyozom ki. Ezek a kisvállalkozások úgy gazdálkodnak, hogy háztartásuk és piaci tevékenységük nem különíthető el. A piaci jövedelmüket a háztartásban felélik, vagy pedig a háztartás vagyonát, pénzét használják fel (többé-kevésbé sikeresen) üzleti tevékenységük erőforrásaként.

Szolgáltatásokat nyújtó önállósult foglalkozások közül három egymástól eltérő szakterületen tevékenykedő falusi személyt kell megemlíteni. Egyik közülük egy *autószerelő műhelyt* működtető héderfájai lakos, aki saját udvarán épített melléképületben folytatja tevékenységét. A kétgyerekes házaspár a szülőktől külön háztartásban él. Ebben az esetben a vállalkozó főleg az

alkatrészek beszerzéséről és az újabb megrendelésekről (a piacról) gondoskodik. Három, szaktudással rendelkező munkást foglalkoztat, ők végzik el a szerelőkre háruló munkát. A beruházás sikeresnek mutatkozik, hiszen nemcsak személygépkocsik, hanem – amire nagy szükség van egy agrárorientált faluban – mezőgazdasági gépek javítását is felvállalja. Az egyén érdeme mindenekelőtt abban áll, hogy felismerte a munkakör iránti fokozott szükségletet, így az általa birtokolt szakértelemhez már csak minimális anyagi beruházás volt szükséges.

A mezőgazdasági munkáról ő sem mondott le teljes mértékben. A család jövedelmének egy hányadát két hektáron megtermelt gabonamennyiség jelenti, amit főleg a háziállatokkal etet fel. Falutársaihoz képest szerteágazó kapcsolathálóval rendelkezik.¹¹ A gépjárművek alkatrészeit többnyire Marosvásárhelyről szerzi be, az ottani lerakatokban és szaküzletekben igyekszik minél kedvezőbb feltételeket biztosító kapcsolatokat kialakítani. Ő az, akinek több esetben is kontaktusa van a modern üzletemberi szférával. A továbbfejlesztése azonban kérdéses lehet, hiszen az elkövetkező időszakban a térségben nem növekszik meg annyira a gépjárművek száma, hogy a jelenlegi viszonyokhoz képest mennyiségi változást idézzon elő autószerelő vállalkozásában.

Ugyancsak a szolgáltatások közé sorolható egy 1995-ben indított *tévészereelő műhely*. A vállalkozást aktivizáló személy iskolai tanulmányait igyekezett kamatoztatni, s családja otthonában műhelyt rendezett be. A családtagok közül csak ő rendelkezett kellő ismeretekkel, így a javításokat egyedül végezte. A szóban forgó család esetében egy udvaron három generáció él, s a vállalkozón kívül mindenki kivette részét a földművelésből. Traktorral és a szükséges mezőgazdasági gépekkel rendelkeznek, így különösebb nehézség nélkül önfenntartó gazdálkodást végeznek. A termelésből és a kisvállalkozásból közösen sikerül olyan tőkére szert tennie a családnak, hogy látványosan újjáépítették a lakást és az udvar melléképületeit.

A kezdeti állapotoktól eltérően, jelenleg a tömérdek (és viszonylag olcsó) kínálat, a kedvező részletvásárlási lehetőségek, vagy azon egyszerű technikai tény, hogy az új készülékek „hagyományos” beavatkozással már nem javíthatók, effektíven munkanélkülivé formálják a tévészereelőt. A rendszerváltás utáni átmeneti időszak kedvezőnek bizonyult hasonló vállalkozásra, de szaktudása továbbfejlesztése nélkül, és a technika fejlődésével való lépéstartás hiánya egy ilyen kezdeményezést ellehetetlenít. Az eset kiváló példája annak, hogy a piaci követelmények időnként annyira megváltoznak, hogy csődbe juttatják az előzőleg jól működő beruházásokat is.

A szolgáltatásokat nyújtó beruházások egy harmadik típusaként egy *malomtulajdonos* munkásságát emelem ki. Az ő esetében sem beszélhetünk ki-

zárólag egyetlen szakterületre leszűkített tevékenységről. Ebben a foglalkozáskörben az önállósodás időszakában úttörőnek számított, de a folyamatos kényszermegoldásokra kötelezett falutársai között számos követője akadt, ezért a szolgáltatását igénylők tábora is megcsappant. Válságosnak tekinthető helyzetének sikeres áthidalása továbbra is kérdéses.

Termelést azok a héderfájai önállósult személyek (és családjaik) folytatnak, akik a mezőgazdaságban próbálnak minél nagyobb profitra szert tenni. Hangsúlyoztam, hogy ezeknek a személyeknek a többsége nem nevezhető tényleges vállalkozónak, de mivel némelyiküknél a piacra termelés elsődleges szempont, s nem csak az önfenntartást célozzák meg, szükséges róluk is beszélni. Ha az árutermelés módját és értékesítési stratégiáikat vizsgáljuk, elmondható, hogy hasonlóságot mutatnak a szocialista években működő második gazdaságokkal. Ezek a praktikák a családon belüli többletmunkaerőt értékesítik, céljuk a pótlékjövedelemhez való jutás, de bizonyos fogyasztói színvonal követésére való törekvésükben a jövedelmet el is fogyasztják. Ezért nincs esélyük a továbbfejlesztésre, és tőke-visszafordításról sem beszélhetünk.

A *mezőgazdasági vállalkozók* aránylag kis létszámban vannak jelen a faluban, esetükben sem teljesen általános a jogi személyiséggel való rendelkezés. Saját mezőgazdasági gépeik által elsősorban a család tulajdonában levő földet, valamint a részben bérelt más területeket művelik meg. A gabonatermesztést a legtöbb esetben az állattenyésztéssel társítják. A termékfölösleget a városi piacokon próbálják értékesíteni. Mind a mezei munkában, mind az állatok gondozására idegen munkaerőt alkalmaznak, napszámos munkásokat fogadnak fel. Megfelelő élelmezési előírásokat követve aránylag jó tejhozamot érnek el, a tejet (még) felvásárolja a Hochland cég szovátai kirendeltsége. A szarvasmarha-állományt a húsupért értékesített bikaborjuk is növelik.

A mezőgazdasági vállalkozók külön csoportját alkotják a *szőlőtermesztők*. A faluban hagyománya volt a szőlőtermesztésnek, s ezt tetőzte az is, hogy a kollektív ideje alatt annyi területet ültettek be, hogy a falu lakossága már nem tudta megművelni.¹² A földjeiket visszaigényelt gazdák egy része gondosan műveli a szőlőjét, mely tényre vallanak az utóbbi évek borversenyein elnyert kitüntetések is. A térség több gazdája az EU-s csatlakozásra való időbeni felkészülést szorgalmazva együttesen megalakította a Kis-Küküllő menti borszövetséget. A szervezet elsődleges céljai: a régió borainak levédése és a piacra való termelés megvalósítása. A szövetségbe tömörülő gazdák közös tőkebefektetéssel valószínűleg meg tudnák vásárolni a piacra termeléshez elengedhetetlen szűrő és palackozó felszereléseket, de ez ügyben látványos előrelépés még nem történt. Ennek főbb oka a konszen-

zus hiánya. A csatlakozásig valószínű a gazdák továbbra is számottevő jövedelmet a feketén eladott borból és szőlőből fognak beszerezni.

1995-től a falu gazdasági életében változást jelentett egy olasz nemzeti-ségű *nagyvállalkozó* mezőgazdasági részlegbe való beruházása.¹³ Mivel nem a falu lakosa, valójában nem képezi az elemzés tárgyát. Azon földtulajdonosok nagy része, akik nem rendelkeztek saját mezőgazdasági gépekkel, haszonbérbe adták ki telkeiket a nagyvállalkozónak. Azonban az alacsony produktivitású földek után kapott haszon nem biztosítja egyetlen családnak sem a teljes megélhetést.

Továbbá jelen van a falu gazdasági életében még egy (előzőhöz hasonló idegen) nagyvállalkozó. Egy magyarországi beruházó megvásárolta a volt termelőszövetkezet épységben maradt istállóit, amelyeket alapos felújítás után raktárhelyiséggé alakított át. Ezekben az ingatlanokban fagyasztott gyümölcsöket és zöldségeket tárol, ahonnan majd teherautókkal importra kerül az áru. A falu lakosai számára sem számottevő munkalehetőséget, sem vásárlási lehetőséget nem jelent ez az objektum. Így csupán pusztá ottléte tette szükségessé a megemlítését.

4.2. Vámosgálfalva

Vámosgálfalván a kereskedelemben próbálkozó családok száma nagyobb, mint az előző faluban, sokkal változatosabb a kínált áruk típusa is. A legtöbb vállalkozás *kocsmák* működtetésében merült ki. Mivel Vámosgálfalván is szinte minden család termel szőlőt, a kocsmák látogatottsága nem volt olyan arányú, hogy felvirágoztassa a kezdeményezéseket. Egyesek profilváltással tudták kiküszöbölni a csődöt, mások viszont bezárásra kényszerültek. Egy ilyen helységben a pálinka és a sör jelenti a legkeresettebb fogyasztási cikkeket, de a nagyobb bevétel érdekében volt olyan család is, aki – ugyanabban a helyiségben – szeszes italok mellett – élelmiszer árusításával bővítette a kereskedelmi egység profilját. A falusiak ambivalens megítélésének vannak kitéve ezek a próbálkozások. Főleg a szülők látják „gyanúsak” ezt a foglalkozási kört.

A sikeresség nem mondható általánosnak. A kezdeti merészebb célok már csak a családi megélhetés biztosítására redukálódtak, s igyekeznek az előző állapotukhoz képest valamivel magasabb fogyasztói színvonalat fenntartani. A kezdeti időszakhoz képest szinte egyikük sem változtatott tevékenységi kört, s jelenleg legfőbb céljuk (amit elérhetnek), hogy minimális tőkeráfordítással stabilitást biztosítsanak a család fiatal generációja számára. A kommerszet választó önállósodott személyek közül senki nem hagyott

fel a földműveléssel. Mindannyian traktorral rendelkeznek, és kisléptékű állattenyésztésre megtermelik a szükséges gabonamennyiséget.

A *vegyesboltok* többnyire a falu központjához közel helyezkednek el (bérlik a régi kereskedelmi helyiségeket), de vannak személyek, akik saját lakóházukat alakították át üzlethelyiséggé. A város közelsége megkönnyíti számukra az árubeszerzést, de ez egyben azt is előidézi, hogy az ingázók szívesebben vásárolnak a nagyobb kínálattal rendelkező (városi) üzletekben. Az idősebb falusiak számára még mindig a lakóházhoz legközelebb eső bolt jelenti az egyedüli beszerzési forrást. Az is általános, hogy többnyire ezekből az üzlethelyiségekből vásárolják a kenyeret. Egy fiatalabb lakos helyesen mérte fel az ipari áruk és az építkezési anyagok iránti keresletet, s ezek árusítására szakosodott. Mivel a faluban csak ő értékesít hasonló termékeket, a többi vegyesboltoséhoz képest bevételei is nagyobbak. A településen csak ő forgalmazza a mezőgazdaságban használatos műtrágyát. A falusi vállalkozók körében egyedi esetnek mondható, s azáltal, hogy nagyobb tőkét fektetett be – és ami még lényegesebb, a konkurencia kizárását célozta meg –, már a modern üzletember jegyeit hordozza.

A kereskedők esetében általános, hogy nem vállalnak nagyobb kockázatot, beruházásaik kisléptékűek, és mindezen tényezők miatt jövedelmük sem számottevő. Ugyanakkor törékenyek azért, mert nem áll mögöttük komolyabb szervezési, ügyintézési tapasztalat, s nem utolsósorban ki vannak szolgáltatva az ellenőrző szervek önkényének.¹⁴

A község állatorvosa szakképzettségével kapcsolatos vállalkozásba kezdett. 1996-ban bejegyeztetett egy kft-t, Dicsőszentmártonban *állategészségügyi gyógyszerterát* nyitott. Ebben az időben nem létezett a térségben (a városban sem) hasonló profilú létesítmény, s a monopolhelyzetet kihasználva megalapozta vállalkozását. Jelenleg Dicsőszentmártonban még három hasonló gyógyszerterát működtetnek más vállalkozók, a család számára mégis kielégítő bevételi forrást jelentenek az eladások. A faluban az állatok kezelését az orvos végzi, így a szükséges gyógyszereket is többnyire tőle vásárolják meg a gazdák. Bár elsődlegesnek tekintették azt, hogy gyermekeik egyetemet végezzenek, a tanulmányaik befejezése után mindketten a faluban telepedtek le, és a családi vállalkozás keretén belül dolgoznak. A szülőkből jelentkező vállalkozó hajlam, valamint a biztosított anyagi tőke a fiatalabb generációt is az önállósodás útjára terelte. Pillanatnyilag ez az egyedüli – a rendszerváltás után beindított – családi vállalkozás a faluban, amelyik legalább két generáción belüli folytonosságot mutat.

Részben kereskedelmi, részben pedig termelő tevékenységet folytatnak a faluban működtetett *pékségek* tulajdonosai. Mindketten román nemzetiségűek.

gűek, s nem rendelkeznek számottevő földterülettel. Egyikük sem próbálkozott azzal, hogy – esetleg bérelt földterületen – saját maguk termeljék meg a nyersanyagként felhasznált búzát, így csupán a megvásárolt lisztből előállított kenyér kihordására és eladására szakosodtak. Az egyik vállalkozásban kizárólag családtagok dolgoznak. A kenyér üzletekbe való elszállítását is a beruházó fiai végzik. A másik nagyobb léptékű vállalkozás (ugyancsak pékség), három-négy állandó munkást foglalkoztat, de mivel egyiküknek sem ajánlott munkakönyves állást és alacsony bért biztosít, gyakran cserélődnek, felmondanak a munkásai. Termékeiket a falubeli üzletekben és a környező falvakban értékesítik. Beruházásuk által kiemelkednek a hagyományos foglalkozási körből, de nem tettek szert nagyobb presztízszre, kapcsolathálójuk sem bővült számottevően.

Egyik román etnikumú család mindkét felnőtt tagja a dicsőszentmártoni üvegyár porcelántárgyakat gyártó részlegén dolgozott. Szakképzettségük által alkalmasnak bizonyultak egy hasonló vállalkozás beindítására, s a megspórolt pénzükkel *kisüzemet* létesítettek. Kezdetben számos megrendelésnek kellett eleget tenniük, így nyereségesnek bizonyult a beruházás. Az alacsony bérek és a munkakönyves alkalmazás megtagadása a foglalkoztatottak körében bizalmatlanságot gerjesztett. Nem egy esetben kellett szembesülnie a tulajdonosnak azzal, hogy munkásai ellenreakcióként meglopják. A sikeres vállalkozás hanyatlását az is előidézte, hogy bizonyos illetékeket (gáz, villany) nem fizetett ki, így adott pillanatban kénytelen volt leállítani a termelést. Jelenleg kisebb létszámú munkaközösséggel újra gyártanak dísztárgyakat és porcelánedényeket. A vállalkozó–alkalmazottak közötti nézeteltérések miatt az önállósult személy egyértelműen negatív megítélésben részesül, a korrupt vállalkozó sztereotíp alakjával azonosítják.

Vámosgálfalván hagyománya van a földművelésnek, ezért minden földet birtokló család ezt igyekszik kellőképpen megművelni. Száznál több gazda birtokában van traktor, így viszonylag könnyen és időben el tudják végezni a munkálatokat. Akik csak a mezőgazdaságra szakosodtak, igyekeztek megvásárolni a téesz istállóí közül néhányat, s az itt tartott állatállománnyal (tehenekkel és bikaborjúkkal) etetik fel az általuk termelt gabonát. Ezek a gazdák az istállók korszerűsítésére törekszenek, de jelenleg a fejőgépek beszerzésén kívül nagyobb beruházásra (még) nem voltak képesek. A felhízalt bikaborjúkat egy fogarasi kirendeltségű olasz cégnek adják el, a megmaradt gabonát a dicsőszentmártoni piacon vagy többnyire az Olténiából érkező nagybani felvásárlóknál értékesítik.¹⁵

A faluban fellelhető egy tényleges mezőgazdasági vállalkozó alakja, aki a vázolt önállósult személyek közül egyben a legsikeresebbnek is mondható.

Szülei a kommunizmus éveiben húsz ár földterületen zöldségtermesztéssel foglalkoztak, terményeiket a városi piacokon értékesítették. A család minden tagja részt vett a termelésben, akárcsak a profit elosztásában, így nem volt idegen a családon belül a piacorientáltság. A rendszerváltást követően a fiú valóságos kistermelővé vált. Gazdálkodásában az irányvonalat a folyamatos korszerűsítés és az erőforrások szakszerű kiaknázása képezte. Ő az a típusú modern mezőgazdasági vállalkozó, aki távlatokban gondolkodik, számításokat végez, s az esetleges természeti csapásokkal is kalkulál. A termelésben mindenki részt vállal, ugyanakkor a stabilitás is megvan a háztartásban, s nem kérdéses – az előzményekhez viszonyított – magasabb fogyasztási színvonal. Vállalkozó hajlama a közösségi képviseletek felvállalásában is megmutatkozott. Tagja volt a helyi gazdakör vezetőségének (melyből politikai vita miatt kilépett), a helyi tanácsban már második mandátumát tölti, megbízták a vámosgálfalvi borszövetség megalakításával, melynek egyik vezetőségi tisztségét is birtokolja, de ugyanakkor a polgármester-jelöltséget is elvállalta.

Tevékenységét tekintve – a többi lakoshoz képest – sajátos helyzetben van a falu egyik családja. A férj és a feleség a dicsőszentmártoni üvegyár alkalmazottjaiként dolgoztak mindaddig, amíg a magánosítás és a részvényekkel való tranzakciók kínálta lehetőségeket kihasználva nagyobb részvénytöredékekre tettek szert. A gyár több *részvényes* tulajdonosa mellett ők is tetemes százalékkal rendelkeznek. Lakóházuk mérete és komfortja, a háztartási gépekkel való ellátottság, a melléképületek, valamint a tulajdonukban levő személygépkocsik alapján ítélve ők bizonyulnak a legvagyonosabbaknak a faluban. Életszervezésük nem azonos a falu többi lakójáéval, s bár rurális környezetben élnek, több szempontból urbánus életvitelt követnek. A falusi környezetben megszokott, a szomszédok és rokonok felé „nyitott” életvitel megtagadása által a részvényesek már nem tesznek eleget a rurális életforma követelményeinek. Ebből következik az is, hogy vállalkozásukkal kapcsolatban, bár nem feltétlenül elítélő, de gyanakvó a közösség magatartása.

A helységben munkapontot működtet egy szász nemzetiségű *nagyvállalkozó*, akit származása nem köt Vámosgálfalvához. A szomszédos Bogácson előállított bort értékesíti a faluban felállított Borházban („Casa Vinului”). Esete példázza, hogy ebben a közösségben is feltűnt a máshonnan betelepülő, helyi erőforrásokra építő vállalkozó. Ha a statisztikákat vizsgáljuk, az ismertett gazdasági objektumokon kívül még számos vállalkozást, kft-t, részvénytársaságot találunk. Ezek közül soknak csak munkapontja létezik a község területén, a beruházók nem helybeliek, s a legtöbb esetben is csak egy vagy két személynek biztosítanak munkalehetőséget.

5. Összegzés – következtetések

A vizsgált két Kis-Küküllő menti falu gazdasági állapota mondhatni kedvezőbb a környező falvakéhoz képest. Ezen rurális környezetben nem volt hagyománya a magánvállalkozásoknak, de nyomatékosan állítható, hogy a térségben létezett a második gazdaság. Jelenleg egészen változatos beruházások léteznek a falvakban, amelyek többnyire a falutársak igényeinek kielégítését célozzák meg. Ugyanakkor nem mondható általánosnak ez az élet-szervezési modell. Mindkét faluban a mezőgazdaság a főfoglalkozás, de az országnak még nincs kidolgozva egy tudatos stratégiája, amely ezeket a kisgazdákat segítené. Az EU-s csatlakozás tükrében pedig sorsuk még kérdése-sebbernek látszik. Erre vonatkozólag a közvélemény egy negatív képet formált meg. A divergenciák abból adódnak, hogy a felzárkózási előírások életszer-vezési modelljükkal ellentétes stratégiákra kötelezik őket.

Az önállósultak mindig a megtakarított pénzüsszegüket használták a be-ruházásokra, mindannyian *self-made-menek*. A vállalkozók nagyobb része inkább a családi forrásokra, mint hitelekre támaszkodik. Kevés közülük az, akinél a háztartás és a vállalkozás elvált egymástól, akik inkább beruháznak, mint felélnek nyersanyagokat. Két vámosgálfalvi személy (az állatorvos és a mezőgazdasági nagyvállalkozó) kivételével, egyiküknél sem lelhető fel a mo-derne üzletemberre jellemző magatartás azon formája, mely által magas fokú kockázatvállalással banki kölcsönöket vennének fel. Azzal is magyarázható vállalkozásaik kis léptéke, hogy (még) nem fogtak olyan kezdeményezésbe, amely külső tőkeinfúziót igényelt volna. Legtöbbjük esetében foglalkozási körök olyan jellegű, amely nem eredményezhet hosszú távon sem nagyobb profitot, így szinte semmi esélyük arra, hogy tovább – nagyvállalkozássá – fejlődjenek. Azoknak a személyeknek, akik egyre nagyobb tőkét fordítanak vissza, s távlati megoldásokat keresnek, nem pedig a pillanatnyi megélhetés-re kell összpontosítaniuk, esélyük van a fejlődésre. Továbbá, a lokális társa-dalmakban önállósult személyek gazdasági viszonyait „felülírják” a (falusi) tradicionális, személyközi kapcsolataik, és ugyanazon társadalmi struktú-rán belüli falusi vállalkozók (még) nem termelték ki a mikro-szociológiai közös értékrendet: a vállalkozók részéről nem létezik osztály-identifikáció.

A terepen tapasztaltak alapján elmondható, hogy egy-két eset kivételével a vállalkozások nem hoztak a családok életében számottevő minőségi változást. Leggyakrabban a személygépkocsi lecserélésével érzékeltetik gaz-dasági helyzetük javulását. Továbbá elsődlegesnek tűnik, hogy a lakást, s ennek berendezését lecseréljék, többre azonban már nincs módjuk. Szabad-ido szervezésük alig létezik, nagyon ritkán kerül sor családi vagy szűkebb

körü kirándulásokra, nyaralásokra is csak a sikerebbek esetében volt példa. Főleg Vámosgálfalván észlelhető az, hogy többnyire az önállósodott személyek vállalják fel a közösségi képviselőket. Szinte minden felsorolt önállósult személy tagja a községi tanácsnak, a legutóbbi helyhatósági választáson kettő közülük polgármester-jelöltként indult. Ez is azt tükrözi, hogy a kezdeményezések nagyon függenek az egyén képességeitől, s nemcsak a családi vagyon gyarapításában érzik magukat alkalmasoknak, hanem a közképviselőre is hajlamosak.

Jegyzetek

- ¹ Vámosgálfalva (r. Gănești) és Héderfája (r. Idrifaia) Maros megyében, a Kis-Küküllő mentén található falvak. Egymástól tizenhárom, a megyeközponttól (Marosvásárhelytől) pedig negyven kilométerre fekszenek. A legközelebbi város Dicsőszentmárton, amely Vámosgálfalvától öt, Héderfájától tizennyolc kilométerre van. Jelen tanulmány a Kriza János Néprajzi Társaság által szervezett és az MTA Arany János Alapítvány által finanszírozott, *Kis-Küküllő meléki falvak gazdálkodási, társadalmi és mentális rendszerei* című kutatási programban végzett terepmunkám részeredményét képezi. Köszönettel tartozom Szabó Á. Töhötömnek a folyamatos konzultációk alkalmával nyújtott építő jellegű tanácsokért.
- ² Kuczi Tibor: Vállalkozás és kultúra. *Replika*, 29/1998, 153–155, 153.
- ³ Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Gondolat, Budapest, 1982, 18.
- ⁴ Pozsony Ferenc: Öreges Erdély változó társadalmában. In Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, 2000, 734–745., 738–739.
- ⁵ Meggyőződés, hogy Erdélyben még nem alakult ki a falusi vállalkozók világosan körülhatárolt rétege.
- ⁶ Lásd Biró A. Zoltán – Bodó Julianna – Gagy József – Oláh Sándor – Túros Endre: Gazdasági elit a Székelyföldön. In Túros Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995.; Lăzăroiu, Sebastian: Rețele de capitală și anteprenori în Comișani. *Sociologie românească* nr. II. 1999, 31–57.; Sandu, Dumitru: Drumul anteprenorilor: fără încredere dar cu relații. *Sociologie românească*, nr. II. 1999, 118–137.; Kiss Dénes: A falusi elit átalakulása Erdélyben. *Web*, 2004, 9–15.
- ⁷ Azért beszélek jelen esetben mikrogazdasági piacról, mivel a beruházások mindenike csak a lokális szférára terjed ki.

- ⁸ Kiss Antal: Magánvállalkozók és hagyományos értékrend. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002, 89-109, 90.
- ⁹ Ezeknek csak kis hányada rendelkezik formális vállalkozói engedéllyel.
- ¹⁰ Vö. Kiss Dénes: i. m. 13.
- ¹¹ A kapcsolatok jellegét az egyének tevékenysége határozza meg. Nyilvánvaló, hogy a városi környezetben többször megforduló vállalkozó már nem azokkal a kapcsolatokkal bír, mint egy falusi környezetben élő gazdálkodó személy. Természetesen minden gazdasági szereplő ápolja és fejleszti kapcsolati tőkéjét, hiszen egy személynek annál nagyobb haszon szerzésére van esélye, minél jelentősebb anyagi és szimbolikus vagyon felett rendelkezik. Lásd ehhez Bourdieu, Pierre: A szimbolikus tőke. In Uő: *A társadalmi egyenlőtlenség újratermelődése*. Gondolat, Budapest, 1978, 379-401., 395.
- ¹² Peti Lehel: Tejpénz a bankkártyán. Reprivatizáció, dekollektivizálás és mezőgazdasági specializáció egy Kis-Küküllő menti agrártelepülésen. In Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2004, 184-213, 187.
- ¹³ A KAM 1993-ban végzett kutatása során már felfigyel és jelzi hasonló személyek megjelenését a falvak életében, de csak mint kialakulófélben levő jelenséget tárgyalja: „...a faluba máshonnan betelepülő, a helyi erőforrásokra építő igazi vállalkozó” (Bíró et al: i. m. 170).
- ¹⁴ Bíró et al: i. m. 170.
- ¹⁵ Az utóbbi időben, de kiváltképpen a 2005-ös évben (mindkét faluban) egyre nagyobb körben általánossá vált a fóliás zöldségtermesztés.